

רות קרא-איונוב קניאל

חבלי אנוש: הלידה בפסיכואנליזה ובקבלה

ירושלים: כרמל/ סדרת פרשנות ותרבות, ומכון שלום הרטמן, 2018, 500 עמ'.

מיתוס ומציאות

ד"ר חנה אולמן*

כתיבה בינתחומית במיטבה היא שלם הגדול מסכום חלקיו. כתיבה בינתחומית במיטבה היא זווג שבו שני הצדדים יוצאים נשכרים. כזו היא כתיבתה של רות קרא-איונוב קניאל. בספרה הראשון "קדשות וקדושות: אימהות המשיח במיתוס היהודי" מאירה רות קרא איונוב את הנארטיב הנשי והאימהי של שושלת בית דוד ומראה כי לנשים בבית דוד, בזכות חתרנותן ונועזותן, בעצם יכולתן לסטות מהמגבלות הגנדראליות והמיניות, נועד תפקיד מהותי בהולדת המשיח. בחקירתה את מקומן של ה"אמהות הגדולות" בהולדת המשיח, היא דנה בטקסטים יהודיים- קבליים לאור החשיבה הפסיכואנליטית והמגדרית ובכך מאפשרת פירוק הפטריארכליות של טקסטים אלו.

ספרה השני "חבלי אנוש" נכתב אף הוא מתוך פרדיגמה בינתחומית מאתגרת ומציע קריאה חדשה במה שנתפס מוכר ומובן מאליו. המוקד כאן הוא החיבור והחיתוך, המשלים והסותר בתפיסות הלידה בקבלת ימי הביניים ובתאוריה הפסיכואנליטית.

קו ישיר נמשך מן הספר הראשון אל מחקר זה שעוסק אף הוא בחוייה הקשורה אינהרנטית לנשיות, חווית הלידה. המחברת בודקת שאלות עומק קבליות ופסיכואנליטיות והתשובות המתהוות רבות ונזילות. הכתיבה עצמה מתקדמת בהליך מעגלי ספירלי והספר טווה אריג צבעוני עז מתוך השילוב של קריאה מעמיקה של תלמיד חכם חד וידעני עם לב נשי, אמהי חם אסוציאטיבי ומנחם.

מתעצמת כאן יכולתה הנדירה של רות קרא-איונוב לשלב קריאה למדנית בתחומי מחקר אקדמיים שונים - קבלה ומיסטיקה יהודית, לימודי מגדר ופסיכואנליזה, באינטרדיספלינאריות אשר מחדשת בכל התחומים. כך למשל היא מפענחת באמצעות הפסיכואנליזה את אופני התמודדותם של המקובלים עם הסצנה הראשיתית – הזיווג בין ההורים ולידת האלוהות, ואת המיתוס הקבלי המתמקד בחציית הגבולות ובמשאלה לגלוי עריות, מחברת אותו אל

¹ ד"ר חנה אולמן פסיכואנליטיקאית מנחה במכון תל אביב לפסיכואנליזה בת זמננו. בעבר יור המכון ונשיאת הארגון הבינלאומי לפסיכואנליזה התיחסותית, IARPP. מלמדת ומדריכה בתוכנית לפסיכותרפיה באוניברסיטת תל אביב. ספרה "The Transformed Self-The Psychology of Religious Conversion" יצא בהוצאת פלינאום.

הדיון הפסיכואנליטי בסצנה הראשיתית כראשיתה של חוית הקנאה וההדרה, ומובילה מתוך דיון זה דווקא אל הפנים המאוחדות של ההורים, המטפורה לקרבה ואינטימיות בזוג, כבטוי לחוויה השלמה של הילד והאדם, ומאירה את ההיבטים הבריאים של אחדות הזוג ההורי הן בפסיכואנליזה והן במיתוס. וכך גם לאורך הספר היא מבהירה עבור הפסיכואנליזה את חרדות האיון וההתפרקות בחיי הנפש כנובעים מבקשת החיים ולא מאימת המוות, ואת כוחות ההרס והפירוק כשייכים לחיים. זוהי התבוננות מתוך החיבור של הפסיכואנליזה והקבלה שמובילה למקום של נוחם וחיוניות.

ההתבוננות של רות קרא-איונוב לעיתים מתחילה מן הקבלה ונעה אל הפסיכואנליזה ולעיתים נעה מן הפסיכואנליזה אל המיסטיקה הקבלית. שאלות קבליות נבחנות בזיקה למגוון תאוריות פסיכואנליטיות. התנועה המפרה הזאת מייצרת דיאלקטיקה: מפגישה בין המיתוס והמציאות, בין היצרי והרוחני, החיית והנשגב בין טראומה וגאולה. מתבהרת מרכזיות הלידה כאירוע שהוא בה בעת אוניברסלי ופרטי, חד פעמי ומתמשך, מאורע סמלי ואקט נשי ייחודי. נחקר ומתהפך דימויי הרחם כקבר וכאיווי. הקבר שנחלצנו ממנו והמקור שאנו שואפים לחזור אליו.

בניגוד לגרשם שלום, גדול חוקרי הקבלה, אשר טען כי "הפסיכואנליזה היא דבר נורא" (1), המחברת מבקשת להבהיר ולהעמיק במצע הדומה בין התחומים. החיבור בין קבלה לפסיכואנליזה כפי שהיא נחשבת היום איננו מקרי. אתעכב כאן בקצרה על מה שמאפשר ומתבקש בזיווג זה. מנקודת המבט של קבלת ימי הביניים והטקסטים היהודיים שנשזרים בספר זה אין סיפור לינארי. האלוהות איננה סטטית, הספירות מולידות זו את זו, כל העת מצויות בזיקה ובזיווגים זו עם זו, והזיווג הוא תכלית הכל, אומרת רות קרא-איונוב. (ראו גם מאמרו של יהודה ליבס באחרית הספר). האדם בכוחו לבנות את האל. אלו טקסטים רפלקטיביים וניתן לומר טקסטים אשר עסוקים בדה-קונסטרוקציה, פירוק ובניה, ואשר עסוקים בתהליך היצירה עצמו.

ואכן בניגוד לפסיכואנליזה הפרוידיאנית בראשיתה, הטיפול הפסיכואנליטי בן זמננו אף הוא מתקדם כך - בפסיכואנליזה בת זמננו הטיפול איננו מהלך ארכיאולוגי בלשי של חשיפת מה שהיה קיים והודחק, אלא התנסות בתוך זוג. קשר המאפשר ספירלות של תנועה, שבהן בניה של החדש, קשר אשר מאפשר את לידתו של הסוביקט. הפסיכואנליטיקן הנוכח ביותר בספר זה הוא וילפרד ביון שבניגוד לפרויד העמיד את האינסופי והלא נודע במרכז החוויה הנפשית וכפי שכותבים אבנר ברגשטיין וחגית אהרוני באחרית הספר, תאר את התנועה בין היות לבין החוויה שאיננה נתנת לייצוג, כתנועה שמולידה את חיי הנפש. המטרה הפסיכואנליטית היא הרחבת התנועה והזרימה, בין הידוע ללא ידוע והאמת הנפשית נולדת מתוך תנועה זו ומתוך הסבל והכאב שכרוכים בה.

הטענה המרכזית של הספר היא מנחמת. יש בה התבוננות רפלקטיבית על הלידה כחוויה אשר מעניקה פשר לקיום האנושי. בעוד שהפילוסופיה

(האקזיסטנציאלית) העמידה את פשר הקיום אל מול ידיעת המוות, בספר זה המבט הוא על מרכזיות הלידה כמוקד קיומנו. ובניגוד לתודעת המוות מתחוורת תודעת החיים שנגזרת מתוך חווית הלידה. חרדת המוות מפנה מקום. בעולם היהודי האימה היא בלא להוולד, בלא לממש את צלם האל, יותר מאשר בתודעת המוות.

ההיות מתוך לידה גובר על חרדת המוות. ובניגוד לחרדת המוות, עובדת לידתנו היא המוצקה שבידיעות. והנה גם כאן ההקשר הפסיכואנליטי מהדהד את החרדה הזו. החרדה שלא להוולד, אותה מדגיש המיתוס הקבלי מוכרת בפסיכואנליזה בת זמננו – הלוא היא החרדה שלא לחיות את החיים במלואם, להסתתר ב"עצמי כוזב", לחוות מות נפשי.

ואולם המקבילה המתבקשת ביותר בין הקבלה לפסיכואנליזה שמתבהרת בספר, היא העמדת הלידה כתהליך רוחני, כמטפורה לשינוי. לידה מחדש במהלך הטיפול כשחרור של האני האוטנטי, כלידה שניה בתוך האנליזה. ובפסיכואנליזה מתוארת לעיתים לידה מטפורית זו כתהליך ניסי מסתורי. כך מייקל אייגן השואב גם מן הקבלה את השקפתו הפסיכואנליטית, רואה בתהליך הפסיכואנליטי רחם מאפשרת יצירה, זוהי רחם שבתוכה משתרקות נטיות מתנגשות, עולמות אפשריים ובלתי אפשריים אשר האנליטיקאית כמו המטופל/ת, איננו יודע עליהם מראש אלא בתוך ומתוך ההתנסות התהליכית. וכך כמו בתמונת ראי בודקת קרא-איונוב את הטקסטים הקבליים בהם דמותה של השכינה מוגדרת באמצעות מה שהיא מאפשרת ולא באמצעות מה שיש בה. השכינה היא הפתח - שער לעולם החלום והסוד, וכך המצב האנליטי כרחם מאפשר מגע עם החלום והסוד, והפסיכואנליזה נחשבת כמאפשרת לידה חוזרת ונשנית של הסובייקט. ואולם בדרך הפרדוקסלית והפתלתלה בה אנו הולכים כקוראים בספר הזה, מיד עם תיאור זה עולה הדה-קונסטרוקציה או הדיאלקטיקה המובילה מן המסתורי אל המציאותי מן הנשגב אל היומיומי: בקבלה רחם זו היא גם "בית אסורים" שיש להחליץ ממנו. האם הפסיכואנליזה בת זמננו מקדשת את המצב הרחמי? האם ניתן להשתחרר ממצב אינסופי ואניגמטי זה ללידה שיש בה נפרדות והכרה במציאות שאיננה ניסית?

קרא-איונוב נעה היטב במתח הדיאלקטי שבין הלידה והאמהות כמיסתורין ובין הגשמיות, ובין חווית הלידה המותירה צלקות לבין הלידה כמתת אלוה טבעית. והיא מבהירה: "אימת הבריאה הקוסמית היא מופשטת ופילוסופית, ואילו האימה שנובעת מן הלידה הפרטית מעוגנת בגוף ובכאביו החל בסכנת חיים ממשית... ועד לרובד הרוחני לפיו האם והילוד אינם נשארים כשהיו לאחר חוויה זו" (עמ 57). שוב ושוב היא מזכירה את המציאות הגשמית, כי ברגע הלידה קיימים רק "דם ובשר, בשר ודם", וביחד עם זאת מבהירה את המטפורי המיתי והמוסרי הנובע מהעמדת חוויה זו במרכז ההוויה הנפשית.

לקורא הפסיכואנליטי הספר מחדד ומעמיק הבנת מעברים ושינויים הסטוריים בפסיכואנליזה. גם במעברים אלו ניכרת ה"סזורה", מונח מפתח במשנתו של

ביון – טרנספורמציה שבה קיטוע הנו גם רצף המשכי, יצירת החדש שאיננו מסלק או מחליף את הישן אלא בונה עליו באופנים לא צפויים. כך למשל ההתייחסות לטראומת הלידה ולאם כסובייקט בספר זה מבהירים היטב את החדש בפסיכואנליזה. הנטיה להתעלם מהאם, כפי שמראה המחברת, שורשיה עמוקים וסבוכים בתרבות כולה, אך זוהי נטייה בולטת במיוחד לאורך התפתחות התאוריה הפסיכואנליטית עצמה. בדרמה האדיפלית, הנדבך המרכזי בהתפתחות הנפשית על פי פרויד, האב הוא במקום המרכזי. הזיקה לאם והלידה עצמה נדחקים לשוליים. אמנם מלאני קליין ובעקבותיה אחרים האירו את חשיבותם של היחסים הראשוניים הפרה-אדיפלים, ואולם בכל אלו נותרה האם "אובייקט" וחווית הלידה עצמה נותרה מושתקת. גם בתאוריות אשר עוסקות בהרחבה בשלבי ההתפתחות המוקדמים ביותר, ההתמקדות היא בוולד ולא באם. "טראומת הלידה" מתייחסת לוולד ולא לאם. יתר על כן ההבטים הנשיים של האמהות כרוכים בתאוריות אלו באימה, קנאה, בזות ומתקפות על האם. ואולם עם חלחולה של רוח הזמן, כמו גם הצטברות המחקר ההתפתחותי והעבודה הטיפולית עם תינוקות, ועם השתנות המקצוע לפרקטיקה שבה פועלות יותר נשים מגברים (ראו 2), חודרת לפסיכואנליזה דמותה של האם כסובייקט. ועמה עולה דמותה של המטפלת/ת כ"אם" המאפשרת החזקה מיטיבה. עם חלחולה של החשיבה המגדרית לתוך הפסיכואנליזה עולה העניין באם לא רק כפונקציה, "אובייקט" עבור תינוקה, אלא בחיים הנפשיים שלה עצמה כאם, וכך גם רות מביאה נקודות מבט חדשות בהגות היהודית על השכינה כבת זוג, כאם, וכסובייקט נשי, בניגוד לאם כקיימת רק במובן המיתי -- כחיק העולם.

הסובייקט האמהי מתואר הן בקבלה והן בפסיכואנליזה כמקור של חיים אך גם ככוח מאיים ובולע. ואולם גם כאן מובילה רות קרא להבנה המאחדת את ההפכים הללו - בניגוד לתפיסתה כ"אם גדולה" ומסוכנת אשר עלולה לבלוע את הזכר או ההנחה ההפוכה שהנשי נטמע בזכרי ובאבהי, האמהות מצוייה בדיאלוג מתמיד עם הזולת, דיאלוג אקטיבי ויוזם. "האשה נשאר תמיד אחדים... כיוון שהאחר כבר נמצא בתוכה" אומרת לוס איריגארי (3).

ושוב, יחד עם זאת גם כאן הדימויים נזילים ובמעברים בין הקריאה התלמודית והפסיכואנליטית דמויי האם וההולדה שבים ומתהפכים עלינו בפרדוקסים מורכבים. כך התפיסה של האם כסובייקט נאצל, כמי שמסכימה לארח את העובר/ התינוק, שהוא ה"אחר המוחלט", כמו אצל לוינס (4), זה שתלוי בה בכל מאודו, וכמי שמממשת את האתיקה של הסבל - ובמקביל כך גם המטפלת כ"אם" מטפורית המשעה את כל עצמיותה לטובת האחר, תפיסה זו של האמהות עלולה להוביל לצמצום הנשיות להתעלמות ממי שבחרת או שנגזר עליה לא ללדת, ועלולה להוות כלי דכאני מאדיר קורבניות.

הפרדוקסים נמשכים גם בחקירה של ההולדה כנבנית על ההרס, ושל הטוב כנוצר מתוך הרע. קרא-איונוב מעמידה את תורת ההולדה לעומת תורת הרע.

בקבלה מודגשים כוחות הרס ופרימה שמתוכם נברא האדם - הרע הוא כוח אימננטי שקודם לטוב, יצר לב האל רע מנעוריו, והספירות האלוהיות נבנות על העולמות שקרסו. התיקון תלוי במעשי האדם: בכוונותיו ובתפילותיו המביאים "להרחקת כוחות הרע ולאחדות בתוך מערכת האלוהות" (עמ' 42).

בפסיכואנליזה, ההולדה של הסובייקט היא מתוך הכרת הרע ומתוך עיבוד החלקים שקרסו - אשליית האומניפוטנטיות ואשליית ההגנות. מהדהד כאן הפיצול ההרסני של הטוב והרע בפסיכואנליזה הקלייניאנית אשר יכול למצוא תיקון בהכרת שניות יחס התינוק לאם ובהכרת אחדותה כאובייקט שלם. ולצד הקנאה וההרס מופיעה הדאגה, האהבה והכרת התודה של הילד אשר מתלוות לעצם היכולת לשאת תחושות סותרות כלפי האם.

המאבקים בין הפנים השונות - הנקבי והזכרי, הספירות העליונות והתחתונות, הטוב והרע ככוחות מפוצלים בלתי נמנעים, מופיעים בקבלה ובפסיכואנליזה שלאחר פרויד. לעיתים המאבק מייצר חיתוך יצירתי שמאפשר אינטגרציה, ולעיתים זהו מאבק שמביא לקרע ולמוות נפשי. כאן הנפש, כמו השכינה, היא קליידוסקופ רב פנים, והאדם מרובה עצמיים. והתהליך הטיפולי מאפשר ניכוס מחדש של חלקי עצמי דחויים ומנותקים (5). בפסיכואנליזה בת זמננו הטיפול נע מן הידוע שאיננו-נחשב או איננו-מנוסח, אל החלומות שלא התאפשר לחלום אותם. מזוית ראייה זו הטיפול הפסיכואנליטי איננו (רק) פתרון לקונפליקט תוך-נפשי, אלא עידוד יכולתו של המטופל/ת להוולד מחדש במובן של הכרה את חוויתו בעצמו (6), והתהליך נע בין ההכלה והשימוש בזיווג לקרע הבלתי נמנע, בין החיבור האמפתי לתקיעות והאנאקטמנט, ומכריח כמו בשפה הקבלית את ה"ישיבה על המשבר", עד שתפציע לידת הסובייקט.

ולבסוף בתנועה הדיאלקטית שהספר עצמו מוביל, אעמוד על מה שנראה כשאלות לא פתורות שעולות מתוך הספר. הספר מתחיל בציטוט ממלצר: "אין ארוע בחיים הבוגרים כנס הלידה אשר כה מחושב לעורר את הערצתנו כלפי היופי ופליאתנו ממלאכת המחשבת של הטבע" (7). זהו תחום בו האנושי עולה על גדותיו.

אבל בתוך ההיקסמות, האם האידאליזציה מטשטשת את הכאב, את היצרי ואת הבדידות של האימהות? רות קרא-איונוב מפגישה את המיתוס, השבר והחלום ויחד עם זאת אומרת משהו על המציאות ועל העולם הזה. היא מתייחסת להיבטים הפיזיולוגיים והביולוגיים של הלידה ולמשמעות המגדרית שלה - מנכיחה את האשה בתוך הלידה ומאירה את הקשרים בין האימהות הארוס והמיניות. האם במיתוס הקבלי נשברת ומתאחה. מתה וקמה לתחיה. האם נולדת בשעה שהיא מולידה בטקס מעבר רב עוצמה. ואולם כתיבתה של רות איננה מאפשרת את ההישארות באידיאליזציה של ה"אם העליונה" ואיננה מדלגת על הסבל והכאב של הגוף הנשי היולד או זה שאיננו מסוגל ללדת.

ובכל זאת עולה השאלה מהו הקשר בין הלידה והאימהות? הלידה היא הקיטוע-הפלטות החוצה מהאם, ואולם תהליכי הפרידה מהאם נמשכים ברצף לאורך

החיים. קו החיים מתחיל לפני שהתינוק נולד. ואולם האימהות קיימת גם בהעדר לידה. מה מעמדה של האם שלא חוותה את ההיריון? מה מעמדם של אבות/אימהות לתינוקות במשפחות החדשות החד-מיניות? שאלות אלו אינן מענינו של הספר ואולם הן עולות מתוכו.

באחת מרשימותיו של אברהם בלבן (הארץ תרבות וספרות, 27.08.2018) הקרויה "האימהות יוצאות מן הארון" מתוארת בדידותן של האימהות בחודשים הראשונים לחיי ילדיהן ומתואר הפתרון הפרגמטי הפשוט של קבוצות פייסבוק (שיזמה מיכל אלנר) שמפגישות אימהות צעירות לפעילות בוקר ממוזגת עם תינוקותיהן. כמה רחוקה הבדידות האורבנית והפתרון העכשווי הפשוט מן המיתוס ומן השפה הקבלית והאנליטית. הקרבה בין הקבלה והפסיכואנליזה בולטת בתחום הפואטי, בסימליות המיתית, בשפת החלום והחוויה הארוטית, ובדגש על כוחו המרפא והבורא של הדיבור, ואולם החיבור הבינתחומי הזה שבספר איננו כולל את ההיבטים הפרקטיים, הרפואיים והפרגמטיים של הפסיכואנליזה. הפסיכואנליזה כפרקטיקה טיפולית לא יכולה להישאר במיתו. המיתוס חייב להיות מעוגן בזמן ובמרחב האישי והפרטיקולרי. יתר על כן, האנליטיקאית בעיני דואגת לא רק לאמת המתרחשת בקשר אלא גם למציאות בעולם, בניסוחו של אוגדן: "האינסטינקט האתי שיש לעשות את הטוב חייב להיות נוכח בחדר הטיפולים גם אם האנליטיקאי נמנע לדבר במפורש על השקפותיו החברתיות הפוליטיות או הדתיות" (8). זוהי בעיני הסכנה המסוימת שיש בתפיסות פסיכואנליטיות המאדירות את הטיפול כרחם, כלידה שניה, או כמסתורין נשגב – הסכנה של ההרחקה ממציאות חיים שבה טראומות ממשיות ועיקשות הקשורות ביחסי הכוח החברתיים הן המולידות או משמרות את הפתולוגיה והסבל האנושי.

ספרות.

1. אברהם, ד. עשרה מאמרים פסיכואנליטיים על הקבלה. לוס אנג'לס: כרוב, 2011.
2. Aron, L., Starr, K., A psychotherapy for the people. NY, Routledge, 2013.
3. Irigaray, L., This sex which is not one. In: S. Saguro (Ed.) Psychoanalysis and woman: A reader. New York: New York University Press, 2000
4. לוינס, ע., כוליות ואינסוף: מסה על החיצוניות. ירושלים, מאגנס. 2010
5. Bromberg, M. P., Standing in the spaces. NJ: The Analytic Press, 1998.

6. אוגדן, ת. ה., על אי היכולת לחלום. תל אביב : עם עובד. 2011
- 7 . Melzer, D. Harris Williams, M. The apprehension of beauty: The role of Aesthetic conflict in development, art, and violence. London: Karnac Books, 2008.
8. אוגדן, ת. ה., בפתח המהדורה העברית, בתוך: על אי היכולת לחלום. תל אביב: עם עובד. 2011